

АВСТРІЙСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

Проаналізовано міркування І.Франка щодо австрійського права, яке діяло на українських землях у кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Розглянено характеристику мислителем окремих правових положень і приписів. Підкреслено, що Франкова повага до закону, не перешкоджала вченому критично ставитися до діючих нормативно-правових актів Австро-Угорської держави. Вивчення австрійського законодавства давало І.Франкові можливість виявити суперечності між окремими актами. Значну увагу у своїх працях письменник приділяв Австрійській Конституції 1867 р.

Ключові слова: І.Франко, право, джерела права, закони, Конституція.

Постановка проблеми. Характеризуючи джерела права західноукраїнських земель під владою Австро-Угорщини, І.Франко розглянув систему австрійського законодавства. Серед загальнодержавних законів І.Франко розрізняв закони конституційні та поточні. Поточними законами місцевого значення вважалися рішення крайових сеймів. І.Франко у своїх наукових розвідках неодноразово давав оцінку Конституції Австро-Угорської держави, прийнятої 21 грудня 1867 р.

Період зацікавлення І.Франка діючим законодавством пов'язаний з роботою вченого в редакції польської газети "Kurjer Lwowski". Як репортер, він відвідував різноманітні судові процеси, був присутній на засіданнях галицького сейму. Письменник бачив окремі недоліки в австрійських законах, він неодноразово вказував на існування різних протиріч між нормативно-правовими актами. Він вважав, що існуючі проблеми потрібно розв'язати на рівні законотворення.

Ступінь наукової розробки теми. Вивчення правових аспектів творчості І.Франка є складовою частиною франкознавства. Франкознавство, як окрема галузь гуманітарної науки в Україні, має більш ніж столітню історію. Загальний корпус франкознавства складають тисячі наукових досліджень. Щоб досягнути весь творчий спадок мислителя, потрібні зусилля представників різних наук. Вивчення Франкових поглядів на право розпочалося порівняно пізно. Спеціальним працям передували, а потім з'являлися, паралельно до них, матеріали, які містили принагідні міркування про правові погляди І.Франка. Окремі аспекти поглядів І.Франка на право Австро-Угорщини відображені у працях про суспільно-політичні, філософські, соціологічні, історичні та економічні погляди І.Франка. Погляди І.Франка на австрійське законодавство, яке діяло на західноукраїнських землях в кінці ХІХ – на початку ХХ століття, були розглянуті у дослідженнях

Т.Андруска, І.Бойка, О.Копиленка, В.Кульчицького, В.Нора, О.Скакун, В.Сокурєнка та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі ґрунтовного аналізу наукової спадщини та публіцистичних праць І.Франка з'ясувати погляди письменника щодо характеристики й оцінки австрійського законодавства, яке діяло на західноукраїнських землях у кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Проведене дослідження спрямоване на те, щоб систематизувати, уточнити, конкретизувати, комплексно представити погляди І.Франка на право, визначити їх ідейно-практичну значущість для сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. В Австрійській державі кінця ХІХ – початку ХХ століття, окрім Конституції – основи всього законодавства існували також інші головні закони. Для династії Габсбургів загальною, а отже, і для державного права Австрії, зокрема, обов'язковими вважались історичні династійні закони (сукупність правил, якими регулювались родинні права династії). Цим законам повинні були відповідати і конституція, і всі інші нормативно-правові акти. «І. Франко, негативно ставився до династичних законів, які були свідченням збереження права феодальної епохи в державі з конституційно-парламентськими формами, ділив закони на загальнодержавні (в межах Австрії) і місцеві (для Галичини), – констатує О. Скакун. – У загальнодержавних законах він розрізняв закони конституційні і поточні. Укази галицького сейму він відносив до поточних законів місцевого значення» [5, с. 87]. Дослідниця наголошує, що такий підхід до класифікації законів у часі та просторі в теоретико-правовому відношенні був прогресивним. Важливою позицією письменника було також переконання у тому, що право видавати закони повинен мати тільки представницький орган всіх станів і націй, які входили до складу Австро-Угорщини – парламент.

Особливу увагу дослідники суспільно-політичних поглядів І. Франка звертали на його ставлення до основного закону держави – Конституції. Для радянських науковців ця тема слугувала додатковою можливістю „пошкодувати” українців підавстрійської території, на яких поширювалась дія антинародної за суттю конституції Австро-Угорщини.

Основний закон Австро-Угорської держави був прийнятий 21 грудня 1867 р. “Поняття конституції 1867 року утворюють 5 конституційних законів: I. Закон від 21 грудня 1867 року про імперське представництво; II. Закон від 21 грудня 1867 року про загальні права громадян; III. Закон від 21 грудня 1867 року про влаштування імперського суду; IV. Закон від 21 грудня 1867 року про судову владу; V. Закон від 21 грудня 1867 року про урядово-виконавчу владу” [4, с. 57].

Безумовно, І. Франко не ідеалізував австрійську конституцію, більше того, він указував на її недоліки, критикував негативні для народу позиції, підкреслював відсутність гарантій для реалізації демократичних положень конституції. Водночас незаперечною є Франкова неодноразова констатація того, що жити в конституційній державі значно ліпше, ніж у державі без конституції, у державі, побудованій на свавільних рішеннях правителів і чиновників.

Погляди І. Франка на австрійську конституцію 1867 р. досліджував В. Кульчицький. У статті „Іван Франко про Австрійську Конституцію 1867 р.”, написаній у співавторстві з І. Бойком, учений звернув увагу на критику письменником конституційного законодавства, розкритті його актиукраїнської суті, реакційності парламентських установ. Незважаючи на проголошені австрійською конституцією 1867 р. свободи слова і друку, зборів, об’єднань, особистості для всіх громадян, значною кількістю австрійських законів вони знецінювались. «Антидемократичний характер Конституції 1867 р., – підкреслив В. Кульчицький, – проявився в тому, що за пусті обіцянки австрійської влади селяни змушені були віддавати рекрутів і сплачувати податки на утримання бюрократичних державних органів» [3, с. 154].

В. Кульчицький та І. Бойко процитували виступ І. Франка на загальноміських зборах жителів Львова, у якому вчений наголошував: „Основний закон обіцяє рівність всіх громадян перед законом. Але цей же закон, перед яким вони повинні бути рівні, сам встановлює нерівність. Чинне австрійське цивільне і частково кримінальне право сформоване на соціальному ладі,

який особисте значення людини збільшує пропорційно наявності у нього капіталу. Звідси, якщо людина заможніша, тим більше вона означає, а людина без капіталу є нуль” [3, с. 154].

Характеризуючи діючу в Австро-Угорщині конституцію, І. Франко констатував: „Австрійська конституція (1867 р. – О. Б.) є *par excellence*¹ класовою, конституцією для привілейованих класів. А що імуші і шляхетські верстви у Східній Галичині зараховуються переважно до польської народності, то і конституційні добродієства у переважній частині вийшли на її користь. Справді, на папері українці отримали рівноправність, але життєва практика показала зовсім інше. Українцям незабаром довелося переконатися, що конституція – це тільки ґрунт, гірше або краще оброблений, який сам, без пильної праці і боротьби, не дасть хліба. Переконалися, що за кожну установу, на яку теоретично мали право, треба було вести довгу і важку боротьбу, що кожну п’ядь політичної території треба було відвоювати, інколи цілими роками. А сил, придатних для такої боротьби, для такої праці, було так мало!” [7, т. 46, кн.2, с. 259]. У листі до М. Драгоманова від 20 жовтня 1882 р. І. Франко вказував на необхідність видати у Львові книги про критику австрійської конституції. „Я вже говорив о тім з деякими людьми з молодезі, котрі сказали, що радо візьмуться до такого діла: коли не писати, то бодай збирати матеріали”, – писав учений [7, т. 48, с. 322].

І. Франко вважав, що свободи, надані Галичині Австрією – справді конституційні, проте Галичина не має змоги використати їх, оскільки шляхта своїми діями перешкоджає цьому. На думку вченого, правове регулювання всіх суспільних відносин відбувається з ущемленням прав і інтересів селянства на користь інтересів і прав шляхти. Своє ставлення до австрійської конституції І. Франко виклав у статті „Огляд краєвих справ за лютий 1887”. „Надто, хоч я не зовсім високо ціную нашу конституцію, – пише він, – все-таки вважаю її цінним здобутком для нашого краю й народу в тім переконанню, що вона дає досить широкі рамки для покращення руського національного розвою ще на довгі літа...” [6, с. 105]. Будь-які зміни (за Франковою термінологією “ломанє”) конституції, навіть на користь українцям, письменник вважав неприпустимим. Він підкреслював, що навіть поодинокий випадок внесення змін до основного закону держави створить небезпечний прецедент.

¹ Переважно, головно (франц.).

Про приписи Австрійської Конституції І. Франко згадував у рефераті, прочитаному на Снятинському вічі „Наші народні школи і їх потреби”. Він наголошував, що „... конституція не тільки дає нам право займатися політикою і забирати в ній голос, але навіть зобов’язує нас до того” [7, т. 46, с. 108]. Судячи з цього, можна стверджувати, що письменник добре розумів зміст головного закону держави і наголошував на поєднанні у конституції наданих прав з накладеними обов’язками. І. Франко зауважував, що, навіть народи, які „живуть поруч і під найсвобіднішою в Європі конституцією – в Швейцарії відчувають утиски та обмеження національних особливостей” [7, т. 27, с. 287].

У 1914 р. був виданий збірник праць І. Франка „В наймах у сусідів”. У першому томі він помістив статті на суспільно-політичні теми, написані в період з 1886 р. по 1890 р. Аналіз цих праць виказує у Франкові доброго знавця австрійського законодавства. У більшості статей письменника (значна частина яких не була охоплена п’ятдесяти томним виданням його творів) висловлені міркування про діючі на українських землях закони, критика законотворчого процесу, пропозиції до прийняття конкретних нормативно-правових актів. Взагалі, у статтях І. Франка, які з правового погляду характеризуються високим рівнем професіоналізму, наявний детальний аналіз сучасного йому законотворення, критичний розгляд та пояснення робочого процесу вищих органів державної влади. І. Франко описував діяльність органів законодавчої влади, його цікавили питання про прийняття різноманітних нормативно-правових актів, внесення поправок та змін до законодавства, обговорення бюджетних проектів та ін. У цих розвідках письменник постає не тільки як блискучий аналітик, але і як передбачливий стратег. І. Франко мав чітку позицію щодо призначення нормативно-правових актів та визначення їхньої функції. Він вважав, що закони потрібно приймати на користь людям, а не життя людей „підганяти” під параграф закону. Вчений вивів наведене положення, проаналізувавши порушену в крайовому сеймі в 1887 р. справу реформи закону громадського. І. Франко зазначав, що законопроекти, які стосуються не лише проблем краю, але і всієї держави, повинні бути затверджені Державною радою – рейхсратом.

Виявити суперечності у законах, вказати на неузгодженість у законодавчому врегулюванні окремих суспільних відносин можна лише у випадку абсолютної обізнаності у законодавством. Це було властиве І. Франкові. Про помічені іс-

нуючі колізії в австрійських законах учений писав: „... Закон рибачський ухвалений минулого року (1886 – прим. наша), проект закона про відносини слуг і т.д., де декотрі наші „сфери” у своїм клясовім засліпленню доходили до конфлікту з основними державними законами, готові були вменшити права чоловіка та горожанина, право власности та інші злучені з ним права, аби тільки те вменшене відбуло ся коштом інших суспільних верств, а їхні власні інтереси були збережені” [333, с. 112]. Учений наголошував, що при прийнятті нових законів, а також внесенні поправок до вже діючих нормативно-правових актів, учасники законотворчого процесу нерідко чинять ряд дій, спрямованих на захист власних інтересів від впливу положень прийнятого закону [6, с. 112].

Неодноразово вчений звертав увагу на невідповідність приписів законів реально існуючим суспільним відносинам. У статті „Невеличкий причинок до поправи нашої дорогової мізерії”, надрукованій в 1884 р. у газеті „Діло”, І. Франко проаналізував нормативно-правові акти, якими регулювались будівництво та ремонт доріг. Він наголошував, що пани постійно вказують на зобов’язання, покладені на селян патентом ще 1786 року. І. Франко дивувався з того, що при творенні нового нормативно-правового акта використовується положення застарілих законів. Об’єктивно, суспільні відносини змінилися, а тому регулювати їх потрібно по-іншому.

У статті 1880 р. „Чого ми вимагаємо?” І. Франко порушив проблему рівності людей та її відображення у законодавстві. Він писав, що всі люди за своєю природою рівні: „Цю природну рівність людей визнали вже і законодавці. Так, наприклад, Австрійська Конституція стверджує, що „всі громадяни рівні перед законом” [7, т. 44, кн. 1, с. 35]. Однак насправді, як зауважує вчений, існує „страшна” суспільна нерівність, яка перекреслює будь-якою згадку про „рівність прав”. Ці права можуть існувати лише на папері. Письменник указував також на неодноразові випадки неправильного тлумачення законодавчих приписів і неправильного застосування законів.

У праці 1887 р. „Земельна власність у Галичині” І. Франко критикував проект реформи спадкового права. Він писав: „Найдальше в душі консервативним іде, на мою думку, проект реформи права спадкового в тім напрямі, аби чи то зовсім, чи почасти було заборонено ділення землі в передсмертних заповітах і аби комплекси ґрунтів, що будуть існувати в хвилі опублікування того закону, неначе закласти та залишити навіки незмінні. Ґрунтова власність відповідно

до того проекту по смерті вітця переходила би тільки на одного сина; решта рідні мусила би задоволитися сплатою та шукати постійного заняття в промислі, торгівлі і т.і.” [7, т.44, кн.1, с.565].

Учений підкреслював, що вказаний законопроект суперечить як минулому, так і теперішньому та майбутньому. “Сей проект, як бачимо... ігнорує минулість рустикальних ґрунтів на папері, а проте селяни *tasite*¹ ділили ґрунти, про що переконує нас прогресія роздрібнення селянської власності... Ігнорує теперішність, бо, з одного боку, ігнорує звичаєве право люду, по якому кожний мужик, уроджений на землі, має право жити з тої землі, отже, кожний син має право до часті батьківщини; далі ігнорує той факт, що вже тепер дрібна земельна власність дійшла до такого ослаблення та роздрібнення, що навіть існування на тім становищі, що тепер, неможливе для неї надовго і може бути тільки ступеневим завмиранням переважної маси людності при повільнім зрості меншого числа середніх посілостей, та ігнорує нічим невдержимий і все далі розкладаючий вплив капіталізму (торгових ринків, банків і т.і.). Ігнорує нарешті, будучність, бо для збереження своєї консервативної *idée fixe*² спихає переважну часть будущих поколінь із „ґрунту” і викидає їх у темний кут, званий промислом і торгівлею, яким оперувати у нас дуже вигідно вже хоч би тому, що їх у нас досі майже зовсім нема”, - підсумовував письменник [7, т.44, кн.1, с.565-566]. Тут же І.Франко також указував на працю зі спадкового права та земельної власності польського економіста, публіциста та фінансового діяча Ю.Мілевського: *Dr. Jozef Milewski. Prawo spadkowe a własność ziemską „Przegląd Polski”*, 1885 г.

Неодноразово І. Франко наголошував на тому, що, крім затвердження головних державних законів щодо врегулювання різних суспільних відносин, для кожного краю Австро-Угорщини повинні видаватися окремі краєві закони, пристосовані під особливості місцевих відносин. Він також писав: „Що теперішні закони: ловецький, рибацький, дороговий і інші – заведені не на пожиток, а на шкоду дрібної селянської власності, се всім відомо; зміна тих законів відповідно до більшої користі селянства і взагалі робучого люду лежить у інтересі не тільки сього люду, але також і в інтересі цілого краю” [7, т. 44, кн.2, с. 543].

Про фіктивне дотримання законів І. Франко писав у розвідці „Етнографічна експедиція на Бойківщину”. Учений підкреслював, що звичаї,

які склалися в житті людей, сильніші за будь-які привнесені приписи органів влади. Описуючи домівку бойків, письменник указував на їхню давню звичку жити в задимлених приміщеннях, оскільки хати будуються з піччю без комина. Він пише: „отож звичай будувати печі без димарів настільки сильний, що кілька десятиліть тому турківський окружний староста видав спеціальне розпорядження, в якому категорично наказав побудувати в старих хатах димарі і вивести їх на дахи. Оскільки й вельми страшна для бойків жандармерія ревно стежила за виконанням цього наказу, то незабаром на бойківських хатах почали красуватися комини, зроблені з дерева та глини, і це вдовольнило старосту; то нічого, що жоден комин не мав сполучення з піччю і не міг пропускати диму, а всі хати, як і раніш, були курні, – про це дізналися по кількох роках, коли в Турці з’явився новий, менш строгий староста, який призабув розпорядження свого попередника, і всі бойки з певним злорадством скинули обридливі опудала із своїх дахів” [7, т. 36, с. 85-86].

Незважаючи на те, що головним джерелом права, яке діяло на українських територіях, підвладних Австро-Угорщині, був австрійський закон, там продовжувало діяти місцеве звичаєве право. І. Франко зауважував, що серед народу укорінився ряд звичаїв, які діяли від діда-прадіда і, навіть, зміна їхніх принципів приписами закону, не відмінили їхнього сприйняття і поширення між людьми.

Висновки. 1. Характеризуючи основні джерела права західноукраїнських земель під владою Австро-Угорщини, І.Франко розглянув систему австрійського законодавства. Франкова повага до закону не перешкождала вченому критично ставитися до чинних нормативно-правових актів Австро-Угорської держави. І.Франко розглядав і коментував зміст законів і підзаконних актів Австро-Угорської монархії. Як репортер, І.Франко відвідував різноманітні судові процеси, був присутній на засіданнях галицького сейму. Письменник детально аналізував процедуру прийняття законів, указував шляхи щодо її вдосконалення. Вивчення австрійського законодавства давало І.Франкові можливість виявити суперечності між окремими актами.

2. Письменник приділяв значну увагу головному закону Австро-Угорщини – Австрійській Конституції 1867 р. Він не ідеалізував цей основний закон, а вказував на його недоліки, критикував негативні для народу положення, підкреслював відсутність гарантій для реалізації демократичних норм конституції. Разом з тим, І.Франко постійно підкреслював, що жити в конституційній

¹ Мовчки, таємно; тут – нелегально (лат.).

² Ідеї фікс (франц.).

державі значно краще, ніж у державі, побудованій на свавільних рішеннях правителів та чиновників. Письменник застерігав, що внесення будь-яких змін до положень Основного Закону держави може стати небезпечним прецедентом.

3. Важливі міркування І.Франка щодо процесу законотворення. Учений виступав проти прийняття неповних, половинчатих нормативно-правових актів; він наголошував, що неточні та неоднозначні законодавчі дефініції створюють можливість для різної інтерпретації правових приписів. І.Франко критикував суб'єктивізм у процесі законотворення, застерігав проти прийняття законів, які на догоду продовження традицій, були зорієнтовані в минуле і не відповідали реальним суспільним відносинам.

4. Частина поглядів та ідей І.Франка залишається актуальною і по цей час. До таких відносимо його вимоги щодо непорушності основного закону держави – Конституції, вже окреслені нами Франкові принципи законотворення. І. Франко визнавав, що організація влади повинна відповідати національним традиціям і спрямовуватись на забезпечення прав і свобод кожної людини. Непорушною залишається і Франкова засада про те, що закон твориться для людей, а не люди існують для виконання закону.

Список літератури

1. Андрусяк Т. Іван Франко про конституцію та конституціоналізм / Тарас Андрусяк // Вибори та демократія. – 2006. – № 2. – С. 83–88.

2. Копиленко О. Л. Політико-правові ідеї Т.Шевченка та І.Франка в сучасній ідеологічній боротьбі / О. Л. Копиленко. – К. : Наук. думка, 1990. – 116 с.

3. Кульчицький В. Іван Франко про Австрійську Конституцію 1867 р. / В. Кульчицький, І. Бойко // Право України. – 2006. – №5. – С. 153–156.

4. Никифорак М. В. Австрійський закон як джерело права на Буковині (1787-1918 рр.) / Михайло Васильович Никифорак // Право в системі соціальних норм : історико-юридичні аспекти : матеріали XIII іст.-прав. конф., (Чернівці, 20-22 трав. 2005 р.). – Чернівці : Рута, 2005. – С. 56–65.

5. Скакун О. Ф. Іван Франко: (из истории политической и правовой мысли) / О. Ф. Скакун. – М., 1987. – 128 с.

6. Франко І. В наймах у сусідів: збірник праць, писаних польською та німецькою мовами, в перекладі з поясненнями автора / І.Франко. – Л., 1914. – Т. 1. – 340 с.

7. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко / Редкол. : Є. П. Кирилюк (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1976-1986. – Поклики на це видання в тексті в квадратних дужках : перша цифра означає том; друга – сторінку.

Стаття надійшла до редколегії 10 грудня 2013 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії М.В. Никифораком.

О.В. Bunchuk

Austrian laws in XIX-XX cc. as evaluated by I.Franko

Summary

Many of Ivan Franko's scholarly ideas concerned the law system that existed in the West-Ukrainian lands after the Ukrainians passed under Austrian control. He studied the reforms that the court system and justice administration practices underwent in the Ukrainian lands throughout the Austrian times. He condemned any manifestation of subjectivism in law formation and warned against making laws based on past traditions and contradicting the existing social relations.

Key words: Ivan Franko, law, law sources, acts, constitution.

О.В. Бунчук

Австрийское законодательство конца XIX – начала XX века в оценке И.Франко

Аннотация

На основании анализа научного наследия и публицистических работ И.Франко рассмотрены его взгляды на австрийское законодательство конца XIX – начала XX века. Характеризируя главные источники права, которое действовало на западноукраинских землях, писатель проанализировал систему австрийского законодательства. Значительное внимание уделено исследованию взглядов И.Франка на главные недостатки австрийских законов, оценку Конституции Австро-Угорской монархии 1867 г. Выясняются позиции ученого относительно особенностей законотворческого процесса.

Ключевые слова: Иван Франко, право, источники права, законы, конституция.